

MÜSADERENİN SOSYAL VE EKONOMİK BİR ANALİZİ: 18. YÜZYIL SONLARINDA BURSA'DA YAPILAN MÜSADERELER

NİLÜFER ALKAN GÜNAY*

Giriş

Müsadere bir kişinin bütün maddi varlığının devlet adına zapt edilmesi ya da kanunen yasaklanmış olan eşya ve mallarına yine devlet tarafından el konulması şeklinde tanımlanmaktadır¹. Her devirde ve ülkede muhtelif sebep ve şekillerde uygulanmıştır. Osmanlı Devleti'nde de başlangıçta devlet malını zimmetine geçirenlere, isyan eden veya iktidar için tehdit olarak görülenlere verilen bir ceza olarak karşımıza çıkmaktadır². Ancak 18. yüzyıl Osmanlı sosyal ve ekonomik tarihini ele alan çalışmalarda bu dönemde müsaderenin gerekçelendirilmesinden izlenen prosedüre bir takım değişiklikler olduğu ve özellikle de 1770 sonrasında devletin müsadere yetkisine eskiye nazaran daha fazla başvurduğu belirtilmektedir. Bu durum bir yandan ekonomik sıkıntılara karşı alınan bir tedbir olarak değerlendirilirken diğer yandan da devletin bu yolla taşrada fazla öne çıkan âyanların gücünü kırmayı amaçladığı ileri sürülmektedir³. Bu

* Arş. Gör. Dr., Uludağ Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Bursa/TÜRKİYE, e-posta: niluferalkan@uludag.edu.tr

¹ Tuncay Ögün, "Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Uygulamaları", *Osmanlı*, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, s. 371; Cahit Telci, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy. 2 (2007), s.145.

² Osmanlı öncesinde, İslam ve Türk-İslam Devletlerinde müsadere uygulamaları ve Osmanlı Devleti'nde müsaderenin tarihsel gelişimi hakkında bkz. Cevdet Baysun, "Müsâdere", *İslam Ansiklopedisi*, c.VIII, Milli Eğitim Basımevi, s. 669-673; Tuncay Ögün, "Müsâdere", *İslam Ansiklopedisi*, c.XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., s. 67-68.

³ Hasan Yüksel, "Vakıf-Müsâdere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", *The Journal of Ottoman Studies*, v. 12 (1992), s. 403; Rifâ'at Abou El-Haj, *Modern Devletin Doğuşu*, çev. O. Özel-C. Şahin, İmge Kitabevi İstanbul 2000, s. 87; Canay Şahin, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Canıklıâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003; Ahmet Tabakoğlu, *Gerileme Dönemine Giren Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985, s. 297; Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim Dönemi*, Alan Yay., İstanbul 1986, s. 110-111; Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savas", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 220; Mehmet Genç, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2000, s. 235.

dönemdeki müsadere uygulamalarının yoğunluğunu ve sonuçlarını analiz eden bir çalışma henüz bulunmamaktadır. Osmanlı'da müsadere-
nin tarihsel gelişimindeki değişiklikler yukarıda bahsi geçen araştı-
rmalara kadar *uygulanma sıklığında bir artış* olarak değerlendirilmiştir.

Bu makalede 1770-1800 tarihleri arasında Bursa'da yapılan müsa-
dereler ele alınmıştır. Olabildiğince sistematik verilere ulaşmak ve tekil
uygulamaların sonuçlarını görebilmek açısından bu şekilde bir sınırla-
ma yapılmıştır. Müsaderenin devlet tarafından nasıl gerekçelendirildi-
ği, nasıl bir takibatın olduğu, kaç kişinin servetine el konulduğu ve bu
işlemin etkileri tespit edilmek istenilmektedir.

Başvurulan Kaynakların Niteliği

Araştırmada özellikle Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden tespit edi-
len belgeler kullanılmıştır. 1770-1800 dönemine ait kadı sicilleri de ar-
şivden tespit edilen verilerdeki boşlukları kısmen tamamlayan bir rol
oynamıştır. Araştırma sırasında şahısların müsaderelerine dair arşiv
kayıtlarının özellikle sayısal açıdan birbirleriyle aynı nitelik ve oranda
veriler sunmadığı görülmüştür. Şahısların zenginlik derecelerine göre
kayıtların zenginliği de değişmektedir. Nispeten küçük meblağların söz
konusu olduğu uygulamalar hakkında son derece yüzeysel ifadeler bu-
lunurken daha varlıklı olan kişilerin müsadereleri hakkındaki kayıtlar
hem rakamsal hem de şahısların kimliği açısından çok daha ayrıntılıdır.
Bu durum özellikle müsadere uygulamasının sonraki kuşaklar üzerin-
deki etkilerinin tespitini zorlaştırmaktadır.

Müsaderenin Gerekçelenirilmesi

Müsadere kararının devlet tarafından nasıl gerekçelenirildiği ele
alınması gereken ilk meseledir. Çünkü bunu belirlemek, nasıl bazı şa-
hısların bu kapsama girerken, onlardan daha fazla servete sahip olan
başkalarının bunun dışında bırakıldığını belirlememizi sağlayacaktır.

18. yüzyılda Osmanlı Devleti müsadere kararını başlıca iki sebeple
gerekçelenirmiştir: 1. Belirli Suçlar: Eşkıyalık, devlet malını zimmeti-
ne geçirmek, devlete karşı isyan etmek. 2. Askerî zümreden olmak ve
mevcut servetinin kaynağında (az veya çok) devlet malı olmak. İkinci
maddeye dayanarak gerçekleştirilen müsaderelerde suç koşulu yoktur
ve çoğu uygulama ilgili şahıs öldükten sonra muhallefata⁴ el konul-

⁴ Ölen kişilerin geride bıraktıkları tüm mal varlıkları.

ması şeklindedir. Ancak askerî tabakadan olan herkes müsadereye tabi tutulmazken *servetinin kaynağında devlet malı olmak* koşulu tüccar ve sarraf tafesinden (yani reayadan) olan kimselerin müsadere kapsamına dahil edilebilmesini sağlamıştır. O halde seçimi belirleyen nedir? Bu noktada devlet malı ile bir bağlantısı tespit edilen şahısların mal ve mülk sahibi olmakla tanınmaları ve müsadere işlemine geçecek miktarda servete sahip olmaları temel belirleyiciler olarak çıkmaktadır⁵.

Şahısların tüm mal varlığının mirîye zaptını emreden fermanlardaki ifadeler konuyu daha da netleştirecektir. 1770-1800 tarihleri arasında Bursa'da müsadereye tabi tutuldukları tespit edilen kişiler şöyledir:

1. Yörük Ağasızâde es-Seyyid Mustafa Ağa (öl.1779)
2. Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa (öl. 1784)
3. Dumanoğlu Hacı Süleyman (1792)
4. Çinkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa (öl. 1794)
5. Yamak Ahmed (öl.1795)
6. Destarizâde Mustafa (öl. 1797)
7. Zeynelâbidînzâde Lütfullah (öl. 1800)

Bu kişiler arasında birinci sebepten, yani eşkıyalık ve devlet malını zimmetine geçirmek gibi belirli bir suça karşılık müsadereye uğrayan kişi bulunmamaktadır. Müsadereleri ya askerî zümreden oluşlarına ya mirî ile alış-verişlerine ya da ikisine birden dayandırılmıştır.

Örneğin 1779'da vefat eden Yörük Ağasızâde es-Seyyid Mustafa Ağa'nın muhallefatının mirîye zaptı "*uhdesinde Yörük Mukataası mâl-i mirî ve kalemiyye ve cebelü bedeliyyesinden cânib-i mirîye düyün-ı vefresi bulunduğundan başka kendisi dahi sâhib-i servet ve yesâr ve emvâl-i kesîre ile şöhet-şi'âr olduğundan nâşi cânib-i mirîye olan deyni mukâbili*"⁶ olarak emredilmiştir. Ayandan olan Mustafa Ağa Bursa Yörükân Mukataası'nın malikâne olarak mutasarrıfıydı⁷. Gerekeç olarak belirtilen mirîye olan borcu onun mutasarrıf olarak ödemesi gereken vergilerdi⁸. Benzer şekilde Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa da

⁵ 18. yüzyılda müsaderelerin gerekçelendirilmesi hakkında ayrıca bkz. Telci, a.g.m., s. 147-149.

⁶ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 718, Gömlek No: 29394.

⁷ BŞS, B 197, 3 a; BŞS, B 203, 8 b.

⁸ Mâl ve cebelü bedeliyye vergileri için bkz. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004, s. 59, 167, 168; Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, s. 113, 119.

Bursa'da ve çevresinde bir kısım mukataaları tasarruf etmekteydi⁹. 18. yüzyılda mukataa işletmeciliği servet oluşturma için başlıca araçları arasında yer alıyordu ve âyan arasında gerek maddî getirisi gerekse reaya ve merkez karşısında sağladığı nüfuz açısından rağbet görmekte idi. Diğer taraftan mukataa tasarrufu, bu yolla servet oluşturan kişilerin servetlerinin devlet hazinesine dahil edilmesinin de yolunu açmaktaydı.

Çinkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa ve Dumanoglu Hacı Süleyman'ın mal varlıklarının mirîye zaptı onların Acem gulâmından oluşları ile açıklanmıştır¹⁰. Yaşadığı tarihlerde Bursa'nın en zengini olarak tanınan Hasan Ağa'nın (öl. 1794) ticaret ve murabahalık (faizcilik) yaptığı, mirî ile alış-verişi olmadığı tespit edilmektedir¹¹. Hasan Ağa eski bir köledir ve muhtemelen efendisi¹² askerî tabakadan olduğu için kendisi de askerî olmaktadır¹³. Bu durum onu müsadere kapsamına almıştır. Dumanoglu Hacı Süleyman'ın (öl. 1790) ölümünden sonra da benzer bir durum gerçekleşmiştir¹⁴. Hacı Süleyman'ın ek olarak mirî ile alışverişi olduğundan bahsedildiyse de içeriği hakkında bilgi verilmemiştir. Ancak kadı sicillerinden Dumanzâdelerin Bursa âyan ailelerinden olduğu ve mukataa işletmeciliği ile meşgul oldukları tespit edilmektedir¹⁵.

⁹ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kültüğü*, c. II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009, s. 198-199.

¹⁰ Örneğin Çinkılı Kölesi el-Hac Hasan Ağa'nın müsaderesi "*mezbur Acem gulâmı olub külliyyetli mütemevvil kimesne olduğu alâ melei-nâs müteeffâ-yı mezbur Acem gulâmı olduğna binâden taraf-ı mirîyyeden zabt olunur* ifadeleriyle gerekçelendirilmiştir. Bkz. BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 138, Gömlek No: 5891.

¹¹ BOA, HAT, Dosya No: 193, Gömlek No: 9487; BOA, Cevdet Maliye, Dosya No:138; Gömlek No:5891.

¹² Hasan Ağa bazı kayıtlarda Çinkılı Damadı olarak da geçmektedir ve 1794 (1208) tarihli mezartaşında da "el-Hac Selman Ağa Damadı Çinkılızâde Hacı Hasan Ağa" yazmaktadır. Dolayısıyla eski sahibinin onun kendi kızıyla evlendirdiği düşünülebilir. Ancak bu yargıyı destekleyecek başka bir kayıt bulunmamaktadır. Bkz. BŞS, B 105, 9a; Bedri Mermutlu- Hasan B. Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları -I Bursa Hazireleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi yay., Bursa 2011, s. 123.

¹³ Ömer Lütfü Barkan, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)", *Belgeler*, c. III/sy. 5-6, (1966), s. 27-28.

¹⁴ Dumanoglu Hacı Süleyman vârisiz olarak vefat etmiştir. Böyle durumlarda muhalefata beytü'l-mâl emîni (incelediğimiz dönemde bu gelir kalemini tasarruf eden şahsın mültezimi) el koymaktadır. Bkz. Nilüfer Alkan Günay, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010, s. 88-89. Ancak Hacı Süleyman da *Acem gulâmından ve mirî ile hasebâtı olduğundan* ve yine servetiyle meşhur olduğundan muhalefatu mirîye zapt edilmiştir. BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 318, 13059.

¹⁵ BŞS, B 197/ 2b; BŞS, B 203/14b; BŞS, B 203/1b.

	İsim	Servetinin kaynağı	Müsaderenin gerekçesi
1	Yörük Ağasızâde es-Seyyid Mustafa Ağa (öl. 1779)	Mukataa Mutasarrıflığı	Devlet ile hesabı olmak
2	Cizyedarzâde Hacı Hüseyin Ağa (öl. 1784)	Mukataa Mutasarrıflığı	Devlet ile hesabı olmak
3	Dumanoğlu Hacı Süleyman (öl. 1792)	Mukataa Mutasarrıflığı (Tahmin)	Askerî ve devlet ile hesabı olmak
4	Çınkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa (öl.1794)	Ticaret ve Murabahacılık	Askerî
5	Yamak Ahmed (öl. 1795) ¹⁶	Tarım ve ticaret	Askerî
6	Destarîzâde Mustafa (öl. 1797) ¹⁷	Ticaret	Askerî
7	Zeynelabidinzâde Lütfullah (öl.1800)	Murabahacılık	Askerî (Tahmin)

Tablo 1: 1770-1800 Tarihleri arasında Bursa'da yapılan müsaderelerin gerekçelendirilmesi

Muhallefatların mirîye zabtını emreden fermanlardaki ortak gerekçe ise *servet sahibi olarak tanınmaktadır*. Bu hem oldukça muğlak (neye göre ve kime göre servet sahibi?) hem de müsadere mekanizmasının işleyişinde bir o kadar da kilit bir belirleyicidir. Tespit edilen kayıtlardan anlaşıldığı üzere incelediğimiz dönemde müsadere kapsamına girecek bir kişi

¹⁶ Yamak Ahmed'in müsaderesinin gerekçesi belirsizdir. Onun yamaklığı esnaftan oluşuna değil, askerîden oluşuna işaret ediyor olmalıdır. Yaya-müselleme teşkilatının bir ögesi olan *yamaklar*, devlet tarafından kendilerine tahsis edilen çiftlikleri tasarruf etmekteydiler ve askerî zümredendiler. Osmanlı'da Yaya-müselleme Teşkilatının bir ögesi olan *yamaklar* başlangıçta bir yaya ile birlikte hassa toprakları üzerindeki bir çiftliği ocak şeklinde tasarruf etmekteydiler. Savaş zamanında nöbetleşe olarak biri sefere gitmekte, diğeri geri hizmette kalmaktaydı. Yeniçeri Ocağı'nın kurulmasından sonra, I. Murad'ın saltanatının ilk yıllarında bu teşkilata mensup olanlar tamamen geri hizmete (yol açma, yol tamiri, yük taşıma vb. işlere) alındılar. Bu değişimle bir yandan tamamen toprağa bağlanırken diğeri yandan şer'i ve örfi vergiler ile avârız-ı divanîyeden muaf tutularak askerî zümreye dahil edilmişlerdir. Halime Doğru, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müselleme-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanözü Sancığı)*, Eren Yay., İstanbul 1990, s.2-11; 40-41; BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 61, Gömlek No: 2778.

¹⁷ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 304. Gömlek No: 12381.

öldüğünde *beyne'n-nas mal-dâr adam olmak üzere şöhrat-şîâr olduğu*¹⁸ veya *külliyet-lü nukud ve emvâli olduğu*¹⁹ merkeze haber verilmektedir. Diğer koşulları sağlayan birçok kişi arasından o kişinin seçilmesini belirleyen ve müsadere sürecini başlatan bu servet ne kadar olmalıdır? Ele aldığımız örneklerde 721.846,5 kuruşluk bir servetin de 22.000 kuruşluk bir servetin de bu sınır içine alındığı görülmektedir.

18. yüzyıl Bursa'sında *kime zengin diyoruz* sorusunu Suraiya Faroqhi de sormuştur. Faroqhi, 1790 yılında ölen Bursalı Debbağ Hacı İbrahim'in kendi evi kadar sekiz ev daha alınabilecek 10.000 kuruşluk mirasıyla *zengin* olarak tanımlanabileceğini belirtmiştir²⁰. Ali İhsan Karataş ise 18. yüzyıl Bursası'nda iktisadî tabakalaşmayı ele aldığı çalışmasında²¹ 1018 kişiye ait tereke kaydını incelemiş ve serveti 100.000 akçe (833,3 kuruş) üzerinde olanların (273 kişi) *zengin* olduğu sonucuna varmıştır. Ancak onlar arasında da serveti 1.000.000 akçenin (8333,3 kuruş)²² üzerinde olan 22 kişi tespit etmiştir. Dolayısıyla 22.000 kuruş da oldukça önemli bir meblağ olarak çıkmaktadır. Yine Karataş'ın araştırmasında en zengin 161.262 kuruş servet ile Zeyyat-zâde es-Seyyid Ali Ağa'dır (öl. 1792). Bu servet Çinkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa'nın servetinin %22'si kadardır.

Bu rakamlar arasındaki uçurum, incelediğimiz dönemdeki ev fiyatlarından da görülebilir. 1770-1800 dönemine ait taranan üç sicil defterinde ev fiyatlarının 20-1750 kuruş arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ortalama bir evin fiyatı ise 125 kuruş civarındadır²³. Dolayısıyla Hacı Hasan Ağa'nın muhalefatındaki masraf kalemi çıktıktan sonra kalan 581.629 kuruşla Bursa'nın en pahalı evlerinden 332 tane alınabileceği hesaplanmaktadır.

Müsadereenin gerekçelendirilmesi hakkındaki tespitler sadece müsadere emirlerinden çıkmamaktadır²⁴. İncelediğimiz döneme ait bir

¹⁸ Örneğin bkz. BOA, HAT, Dosya No: 1410: Gömlek No: 57285.

¹⁹ Örneğin bkz. BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 61, Gömlek No: 2778.

²⁰ Suraiya Faroqhi, "18. Yüzyıl Bursa'sında Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim Serveti", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, çev. Gül Çağalı Güven, Özgür Türesay, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, 2.bs., s. 200-201.

²¹ Ali İhsan Karataş, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. 15, sa: 2, Bursa 2006, ss. 231-264.

²² 1 kuruş= 120 akçe= 40 para. bkz. BŞS, B 222/31 b; BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 718, Gömlek No: 29394.

²³ Ev fiyatları için taranan defterler BŞS, B 213, B 238 ve B 243'tür. 18. yüzyıl sonlarında Bursa'da fiyatlar hakkında Karataş da bilgi vermiştir. Karataş, a.g.m., s. 233-234.

²⁴ H. 1018 tarihli Anadolu Eyâleti Adaletnâmesinde de aynı kıstasların vurgulandığı görülmektedir: "*bir kimesnenin mâl-ı mirîyle aldıkları yoğ iken fev olub emvâl ve erzâkı evlâdına intikâl eylemişken Hızâne-i Âmirem defterdârları hilâf-ı şer'i kanân mâl-ı eytâma dahl eylediklerine dahi rızâ-yı hümayânım yoktur. Fermân-ı celîlî'l-kadrime muhâlif dahl ta'arruzdan ziyâde hazer eyleyeler*". Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri* (c.9), I. Kitap I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri, Fey Yay., İstanbul 1990, s. 566.

hatt-ı hümayûn da devletin bu konudaki kriterlerini ve suç koşulu olmadan müsadereyi meşrulaştırma dayanaklarını vurgulamaktadır. Sultan III. Selim (1789-1806) tahta çıktığı sırada Osmanlı-Rus ve Osmanlı-Avusturya savaşları devam etmektedir. Savaş sırasında artan müsadere uygulamaları bazı şikayetlere sebep olunca Sultan bu hatt-ı hümayûnu çıkarmıştır²⁵:

“Benim vezirim, mâl-i eytâma taarruz eylemek benim hilâf-ı meşrebimdir. Müdâhale olunduğuna bir türlü rızam yoktur. Ve maâzallahü-teâlâ ticâret ve san’at ve harâsetle tahsîl-i mâl eylemiş adamlardan her kim vefât ederse mâ-dem ki vârisi vardır, bir akçesi cânibi mirîye alınmasın, lâkin menâfi’-i devletimi kendüye me’kel eyleyüb emvâl-i mîrîyeden servet kesbeylemiş ricâl ve kibârdan vefât eyleyenlerin mâlî ne benim ve ne müteveffânın ve ne vârislerininindir; ancak beytü’l-mâli müslimîn ve emvâl-i mîrîyenindir; tamamca alınır hıfz-ı din devlet için sarfeyleyim...”

Bazı araştırmacılar devletin bu dönemde ister askerî ister reaya olsun ölen veya azledilen birçok zengin mal varlığına el koyduğunu belirtmektedirler²⁶. Bu araştırmalarda özellikle yüzyılın ikinci yarısında tüccar ve gayrimüslim sarraflardan yapılan müsaderelelere işaret edilmektedir. Konuyla ilgili olarak Edhem Eldem, Mehmet Genç ve Yavuz Cezar tüccar ve sarraflardan yapılan müsaderelelerin de *bir yolla devlet ile işi olma koşuluna bağlandıklarını* vurgulamaktadırlar²⁷. Bursa örneğinde tespit edilen müsaderelelerin de hukuksal açıdan bu koşula dayandırıldığı görülmüştür. Bu tür müsaderelelerin gerekçelendirilmesi görüldüğü üzere çoğu zaman oldukça *zorlamadır*. Ancak yine de tespit edilen kayıtlara dayanarak, devletin hukuka uygun hareket etmeye ya da icraatını bir şekilde hukuka uydurmaya çalıştığı söylenebilir.

Müsadere Süreci

Anlaşılabileceği üzere bir kişinin servetinin müsadere edileceği haberi çoğu zaman sürpriz bir gelişme değildir. Ayrıca çıkartığımız listedeki

²⁵ Bkz. Envar Ziya Karal, *Selim III’ün Hatt-ı Hümayunları*, TTK Basımevi, Ankara 1999, 2. bs., s. 33.

²⁶ Yüksel, a.g.m., s. 401; Ögün, “Müsadere”, s. 67.

²⁷ Edhem Eldem’in Ermeni bir sarrafın idam ve müsadere ile cezalandırılması hakkındaki tespitlerini aktardığı çalışması için bkz. Edhem Eldem, “İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente”, *Doğu ile Batı Arasında Bir Osmanlı Kenti (Halep, İzmir, İstanbul)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 194. Cezar, a.g.e., s. 110; Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klâsik Prensipleri ve Temel Değerleri”, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s. 75.

isimlerden ilk dördü devletin daha önce kendilerinden zorunlu borç istediği ve/veya sefer sırasında kendi mallarından asker hazırlayarak bizzat sefere katılmalarını emrettiği şahıslardır. Bu emirlerde yine devlet sayesinde servet sahibi oldukları vurgulanmaktadır. Dolayısıyla hem kendileri hem de varislerinin, devlet nazarındaki *zengin ve mal varlığı müsadere edilebilir* imajlarından haberdar olduklarını söylemek mümkündür.

Kimlerin müsadere kapsamına gireceğinin aşağı yukarı belli olması, bundan kâr sağlayacak (devlet-mübaşir-kadı) ve zarar görecektir (servet sahibi ve varisleri) tarafların hazırlıklı olmasına neden olmaktadır. Abou el-Haj, bu noktada özellikle Bâb-ı âlide o sırada etkili hiziple ilişkilerin rolünü vurgulamaktadır²⁸. Eğer devlet ricali arasındaki tanıdıkları güç kaybederse bu onların korumalarını kaybetmesi, müsadere için zeminin oluşması anlamına gelmektedir.

Müsadere sürecini başlatan, bu kapsama girecek bir kişinin ölmesi, öldürülmesi veya firar etmesidir. Bursa örneğinde tespit edilen müsaderele ilgili şahıs öldükten sonra başlamıştır. Bu durum yerel idareciler tarafından merkeze haber verilmiştir²⁹. Sonrasında yukarıda ele alınan fermanlarla merhumun muhalledatının mirîye zabtı emredilmekte ve bu vazife için bir mübaşir tayin edilmektedir³⁰.

Diğer taraftan incelediğimiz dönemde müsaderelelerin bazılarının bütün mal varlığının müsadere şeklinde değil bir kısmının *bedel-i muhalledat* adıyla alınması şeklinde sonuçlandığı belirtilmelidir. Bu 18. yüzyılda yerleşmiş bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır³¹. Muhalledat bedeli devlet hazinesi tarafından miras üzerinden alınan bir tür vergiye benzetilebilir. Ancak bu bedel kişiye göre değişmiştir ve pazarlığa

²⁸ Rifaat Abou el-Haj, *a.g.e.*, s. 89.

²⁹ İhbarı çoğunlukla kadının yaptığı söylenebilir. Ancak bazı hallerde mütesellimler ve şehirde başka bir işle görevli olarak bulunan mübaşirlerin de bunu kendilerine vazife edindiklerine dair ifadeler bulunmaktadır. Yavuz Cezar müsadere edilebilecek birinin öldüğünü ihbar eden kişiye bir "ihbariye ücreti" verildiğini vurgulamaktadır. Ancak Bursa örneğinde bu tür bir kayda rastlanmamıştır. Bkz. BŞS, B B 213, 81 a-b; BOA, Fon Kod: HAT, Dosya No: 1390, Gömlek No: 55375.

Cezar, Yavuz, "Bir Âyanın Muhalledatu: Havza ve Köprü Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, Cilt XLI, Sayı: 161, 1977, s. 52.

³⁰ Müsadere süreci hakkında bilgi veren bir diğer çalışma Barbir'indir. Karl Barbir, "One Marker of Ottomanism Confiscation of Ottoman Officials' Estates", *Identity and Identity Formation in the Ottoman World*, ed. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, The University of Wisconsin Press, Wisconsin 2007, s. 143.

³¹ Şahin, *a.g.tz.*, s. 166; Telci, *a.g.m.* s. 160.

tabidir. Bazen mirasın yarısından fazlasının verilmesi gerekirken bazen %5 gibi düşük bir oranda alınmıştır.

1770-1800 tarihleri arasında Bursa'da müsadereye tabi tutulan kişilerin muhalefat değerleri ve bedelleri (kuruş olarak) aşağıdaki tabloda görülmektedir:

	İsim	Muhalefat Değeri	Bedel	Bedelin muhalefat içinde yüzdesi
1	Yörük Ağasızâde es-Seyyid Mustafa Ağa	30.683,5	4000	%13
2	Cizedârzâde Hacı Hüseyin Ağa ³²	287.858	150.000	%52,1
3	Dumanoğlu Hacı Süleyman	---	Varissiz	
4	Çinkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa ³³ .	721.846,5	300.000	%41,5
5	Yamak Ahmed	39.806	Yok	
6	Destarizâde Mustafa	22000	Yok	
7	Zeynelabidinzâde Lütfullah	---	---	

Tablo 2: Bursa'dan yapılan müsaderelerde muhalefat değerleri ve bedelleri

Yedi kişiden üçünün muhalefatları bir bedel karşılığı varislerine bırakılmıştır. Dumanoğlu Hacı Süleyman, Yamak Ahmed ve Destarizâde Mustafa'nın mirasları için bu tür bir uygulama izlenmemiştir. Dumanoğlu Hacı Süleyman varissiz vefat etmiştir. Yamak Ahmed'in eşi ve üvey oğlu müsadere işlemleri sürerken İstanbul'a kaçmışlardır ve kaçarken para, mücevher gibi taşınabilir malları da kaçırdıkları düşünülmüştür. Belki bu sebepten ya da merhumun çocuğu olmadığından bedel üzerinde anlaşma olmamıştır. Zevcesinin mihr-i müeccele ve mirastan hissesine düşen miktar bırakılarak geri kalan 10.013,5 kuruş zabt edilmiştir. Dolayısıyla varisin hakkının yine verildiği bu örnekte de görülmektedir. Bursa'da yerleşmiş olan Zeynelabidin Paşa'nın soyundan oldu-

³² BOA, HAT, Dosya No: 1381, Gömlek No: 54501.

³³ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 508, Gömlek No: 20658.

ğu³⁴ ve murabahacılıkla uğraştığı tahmin edilen³⁵ Zeynelabidinzâde Lütfullah'ın muhallefatının değeri ve ödendiye bedeli hakkında ise hiçbir kayda ulaşılamamıştır.

Aynı dönemde imparatorluğun başka yerlerinde yapılan müsaderelelerde de muhallefatları miras olarak alabilmek için varislerin ödediği bedeller oldukça değişkendir. Saruhan (Manisa ve çevresi) âyanı Karaoşmanoğlu Hacı Mustafa Ağa mütesellim olarak reyaya eziyetleri gerekçesiyle 1755 yılında idam edilmiş ve muhallefatının 15-20 milyon kuruş olduğu tahmin edilerek tümünün zaptı emredilmiştir. Ancak ailenin mal varlığının tespiti için sorgulama ve tahrir işleri devam ederken, oğlunun talebiyle varislerin 700.000 kuruş (ortalama tüm servetin %5'i ya da 4'ü kadar) ödemesi karşılığında miras aileye bırakılmıştır³⁶. 1785'te vefat eden Canikli Ali Paşa'nın (Doğu Karadeniz bölgesi âyanı) muhallefatı için oğlu Battal Hüseyin 112.000 kuruş, Battal Hüseyin'in ki (öl. 1801) için de onun oğlu Tayyar Bey 500.000 kuruş bedel ödemiştir³⁷. Çapanoğlu Mustafa Bey'in (Orta Anadolu'da âyan, öl. 1781) muhallefatı için ödenen bedel ise 1.900.000 kuruştur³⁸.

Müsadere kısa sürede sonuca ulaşan bir iş değildir. Mübaşir, tayin edildikten sonra ilgili yerdeki kadı, mütesellim ve başka yerel görevlilerle birlikte şahsın mal ve mülklerini mühürlüyor ve sonra bunların tahriri işlemini başlatıyordu. Merhumun ya da varislerinin müsadere-den kaçırmak için mal ve eşya saklayabileceği her yer aranıyordu. Gerekirse varisler ve merhumun çalışanları yerinde ya da İstanbul'a götürülerek sorgulanıyorlardı³⁹. Tahrirat tamamlandıktan sonra da muhallefatın açık artırma ile satışına başlanıyordu. Bu sırada mübaşir aile tarafından misafir ediliyordu. Mübaşirin, hatta konuyla ilgili yazışmaları taşıyan ulakların konaklama masrafları ve ücretleri de merhumun parasından düşülüyordu⁴⁰. Muhallefat bedeli alınması bu süreci kısaltarak devlete nispeten hızlı nakit akışını sağlıyor olmalıdır. Çünkü devlet ilgili kişinin nakit parasını ve hemen satılabilecek ev eşyası ve mücevher gibi mallarından sağlanacak parayı alıp, özellikle alacak (zimemât)kalemi-

³⁴ Kepecioğlu, *a.g.e.*, c. IV, s. 276.

³⁵ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 74, Gömlek No: 3378.

³⁶ Yuzo Nagata, *Tarihte Âyanlar Karaoşmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK Basımevi, Ankara 1997, s.29-30

³⁷ Şahin, *a.g.tz.*, s. 167.

³⁸ Şahin, *a.g.tz.*, s. 168.

³⁹ Nagata, *a.g.e.*, s. 29.

⁴⁰ BSS, B 213, 81a-b.

ni varislerine bırakmış oluyordu. Eldeki kayıtlar bu alacakların toplanmasının zorluklarını göstermektedir. Bedel, alacaklardan çıkarılacak dahi olsa bedelin ödeneceği temessük ile kayıt altına alındığı için varisler *devlete borçlandırılmış* oluyorlardı⁴¹. Böylece mirası toparlayamasalar dahi kendi mal varlıklarından bu borcu ödemek zorundaydılar.

Ulaşılan kayıtlar bedelin belirlenmesinde doğrudan Bâb-ı âliye başvuranların girişimlerinin etkili olduğunu göstermektedir⁴². Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa'nın torunu Bahaeddin Efendi, dedesinin ölümünün hemen ardından müsadere süreci başlayınca Bâb-ı âliye başvurmuştur. Bedel-i muhallefâtın 150.000 kuruş olması ve üç taksit halinde ödenmesi konusunda anlaşmıştır.

Müsadere tehdidi altında olanlar bazı hallerde bir an önce bir bedel üzerinde anlaşıp onu ödemeye de çalışmışlardır. Muhallefâtın tahriri sırasında evlerin, iş yerlerinin mühürlenmesi, nakit paranın doğrudan hazineye aktarılması, varislerin ve merhumun çalışanlarının sorgulanması ve malların satışı sırasında müsadere edildikleri için ucuza gitme tehlikesi⁴³ ailelerin kurtulmak istedikleri işlemlerdi. Örneğin 1789 tarihinde ölen Çukacı es-Seyyid Hacı İsmail'in oğlu ve damadı babaları ölür ölmez "*muhallefâta miriden taarruz olunur*" diye harekete geçmişlerdir. Merhumun para sandıkları hemen şehirdeki başka bir konağa saklanmış ve malı mülkü göstermelik olarak mühürlenmiştir. Bu sırada İstanbul'a giderek merhumun şöhreti kadar zengin olmadığını ve mirasının muhtaç durumundaki varislerine bırakılmasını talep etmişlerdir. Önce devlet terekenin tahriri tamamlanmadan, Hacı İsmail'in mirîye olan borcunu *bedel* sayarak, geri kalan mirası aileye bırakma kararı almıştır⁴⁴. Borç, 1788 yılında Bursa'dan yapılan *zonunlu istikrazdan* kaynaklanmaktadır. Bu uygulamada Osmanlı Devleti, sefer masrafları için doğrudan şahıslardan zorla borç alma yoluna gitmiştir. Bu kişiler arasında yer alan Hacı İsmail, ödemeler bitmeden ölünce mirîye 15.000 kuruş borçlu durumunda kalmıştır⁴⁵. Hemen merhumun oğlu ve damadı bu parayı hazineye vermişlerdir. Böylece varisler planlarını başarıya ulaştırmış görünmektedirler.

⁴¹ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 683, Gömlek No: 28034.

⁴² Çankılı Kölesi vakasında bedel-i muhallefâtın belirlenmesi varisler ve mübaşir arasındaki görüşmelerle gerçekleşmiştir. BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 154, Gömlek No: 6502.

⁴³ Yavuz Cezar, a.g.m., s. 51-52.

⁴⁴ BŞS, B 100, 18 a; BOA, HAT, Dosya No: 267, Gömlek No: 15609.

⁴⁵ BŞS, B 100, 1 a; BŞS, B 100, 18 a (1 Temmuz 1789).

Ancak sonradan Bursa'da başka bir vazife gereği bulunan bir mübaşir, merhumun fazlasıyla zengin olduğunu ve varislerin mirası devletten kaçırmaya çalıştıklarını, kadı ve ilgili mübaşirin de işin içinde olduğunu merkeze ihbar etmiştir⁴⁶. Bu şikayet üzerine hemen normal müsadere prosedürüne başlanmıştır. Hacı İsmail'in 164.720 kuruş değerinde muhalefatı ve 90.486 kuruş borcu vardır (devlete olan borcu ve diğer masraf kalemleri). Geriye kalan parası 74.234 kuruştur. İş bu aşamaya geldikten sonra devlet, varislerin yakınmaları sonucunda Çukacı'nın önceden mirî ile hiç bir alışverişi olmadığı gerekçesiyle müsadereyi durdurmuştur⁴⁷. 15.000 kuruş haricinde miras varislere kalmıştır. Dolayısıyla aile bireyleri amaçlarına yine de ulaşmışlardır. Bu olay varislerin müsadereye karşı nasıl yöntemlere başvurabileceklerini göstermektedir. Ayrıca konuyla ilgili devlete verilmesi gereken haberlerin her zaman kadı tarafından verilmediği ve ailelerin kadıyı ve mübaşiri rüşvet vererek taraflarına çekmelerinin ihtimal dahilinde olduğu anlaşılmaktadır.

1800 yılında Mizânî Damadı Seyyid Mehmed Ağa ile Zeyneddinzâde adlı iki şahsın da mal varlıklarının mirîye zaptı emredilmiş ancak mübaşirin Bursa'ya ulaşmasından önce varisleri kadıya muhalefatları tahrir ettirerek, miraslarının pek az olduğunu ve muhtaç durumda olan kendilerine bırakılmasını talep etmişlerdir. Mübaşir de benim masraf paramı dahi karşılayamazlar diyerek bu talebi desteklemiştir. Bu doğrultuda ferman çıkmıştır⁴⁸. Bu tür örnekler müsadere sürecinde ve öncesinde sadece devlet ricali arasındaki tanıdıkların değil kadı, mübaşir ve yerel idarecilerle olan ilişkilerin de önemini ortaya koymaktadır.

Müsaderenin Etkileri

18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda en çok müsadereye uğrayanlar tüccarlar, murabahacılar (faizciler), memurlar ve âyandan kim-selerdir⁴⁹. Yapılan araştırma sonucunda incelediğimiz dönemde Osmanlı Devleti'nin Bursa'da 10 kişinin muhalefatının müsaderesini emrettiği tespit edilmiştir. Sadece 7'si uygulamaya konulmuştur. Bunlardan da dördünde tam bir müsadere olmamış, mirasların bir kısmı aile-

⁴⁶ BOA., HAT, Dosya No: 1390, Gömlek No: 55375.

⁴⁷ BOA, HAT, Dosya No 1413, Gömlek No 57611.

⁴⁸ Cevdet Adliye, Dosya No 84, Gömlek No 5069.

⁴⁹ Fatma Müge Göçek, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Ayraç Yay., Ankara 1999, s. 130.

lerine bırakılmıştır. Bu şahısların hepsi servetlerini ya mukataa işletmeciliğinden ya da ticaret ve murabahacılıktan biriktirmişlerdir. Cizyedâr-zâde Hacı Hüseyin, Dumanoğlu Hacı Süleyman ve Yörük Ağasızâde ise Bursa kadı sicillerinde *âyan-ı belde* arasında geçen şahıslardır. Ancak Bursa örneğinde devlet ricalinden bir kimse tespit edilememiştir.

Müsadereler ilgili kişilerin vefatlarının hemen ardından hatta ölecekleri anlaşılır anlaşılmaz başlatılmıştır. İncelediğimiz yüzyılda gerçekleştirilen tekil müsadere vakalarını ele alan araştırmalar bu dönemde müsadere tehdidinde karşı şahısların nakit para ve mücevher gibi stoklarını çeşitli yerlere istifleyerek deftere işlenmekten kurtarmaya çalıştıklarını ortaya koymaktadır. Ancak devlet de buna karşı mübaşirlere malı mülkü mühürleme ve sorgulama yetkisi vermiştir. Konuyla ilgili olarak resmi kayıtlar fazla ayrıntı vermese de mübaşirlere tanınan yetkilerin genişliği hakkında başka kaynaklarda bilgiler bulunmaktadır. Berber Bedirî'nin 1744'te vefat eden Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa'nın mal varlığının (6.000.000 kuruş) müsaderesi hakkında anlattıkları bu konuda son derece aydınlatıcıdır⁵⁰: Mübaşir daha gelmeden Şam Defterdarı tarafından Paşa'nın konakları, hazineleri ve geri kalan malı mülkü mühürlenmiştir. Vezir'in personeli ve Dımışk-Şam mutasarrıfı hapsedilmiştir. Mübaşir gelince de Paşa'nın haremî, oğlu ve yakın akrabaları ve hatta konağının mimarları tutuklanmıştır. Yapılan işkence ve aramalar sonucunda Paşa'nın yaptırdığı gizli dehlizlerde stokladığı paralar ve mücevherler açığa çıkarılmıştır. Diğer taraftan Bedirî, bu sırada varislerin birçok eşyasına *vezir'in malıdır* diye el konulduğunu da aktarmaktadır.

18. yüzyıl Bursası'nda tespit ettiğimiz şahıslardan hiçbiri bu kadar zengin değildir. Ayrıca resmî kayıtlar haricinde bu tür bilgileri aktaran kaynaklar da bulunamamıştır. Ancak mal varlığının büyüklüğüne göre ulaşılan verilerin de daha ayrıntılı olduğu görülmüştür. Gerek sürecin işleyişi ve gerekse muhalefatın niteliği hakkında en fazla ayrıntıya Çınkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa'nın ve Cizyedâr-zâde Hacı Hüseyin Ağa'nın müsaderesi hakkında ulaşılmıştır.

Çınkılı Kölesi Hacı Hasan Ağa (öl.1794)

Yaşadığı dönemde Bursa'nın en zengini olarak tanımlanan bu şahsın vefatı halinde malının mülkünün müsadere edileceği biliniyordu.

⁵⁰ Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Hallâk, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar Berber Bedirî'nin Günlüğü*, Çev. Hasan Yüksel, Sivas 1993, s. 48-51

Öleceği belli olunca varislerinin mal saklamalarını veya kaçırmalarını engellemek için, hemen Simkeş Hanı'ndaki odaları, yarım saat sonra ölmesiyle de oturduğu evi mühürlenmiştir. O sırada başka bir vazife ile Bursa'da bulunan bir mübaşir bu işlem için de görevlendirilmiştir. Muhallefat ile ilgili ilk veriler hemen merkeze bildirilmiş ve merhumun handaki odasında bulunan 46.722 kuruşu Hazine-i Âmire'ye gönderilmiştir. Bunun dışında kalan mirasın varislerine terki karşılığında kendilerinden *külliyetli bedel* almak için İnegöllü Numan Bey adında bir mübaşir görevlendirilmiştir. Numan Bey *terhûb ve tergîb ederek* (korkutmak ve teşvik etmek suretiyle) 300.000 kuruş ödemeyi taahhüt etmelerini sağlamıştır. Ödeme iki taksit halinde yapılacak ve bir yılda tamamlanacaktır⁵¹.

Hacı Hasan Ağa hayatta iken de benzer bir uygulama ile karşılaşmıştır. 1788 yılında devlet Avusturya üzerine düzenleyeceği seferin masrafı için Hacı Hasan Ağa'dan zorunlu borç istemiştir. Borcun alınması için yapılan işlemler müsadere uygulaması ile oldukça yakındır. Önce bir mübaşir tarafından tüm mal varlığı araştırılmıştır. Çıkan 35.000 kuruş nakdi Hazineye aktarılmış, üstüne Hasan Ağa'nın 50.000 kuruş daha ödemesi planlanmıştır. Hasan Ağa'ya borcu gösterir bir temessükün hazırlanacağı ve alacağı ödeneceği taahhüt edilmiştir⁵². Hasan Ağa toplamda Hazine-i Âmire'ye 72.500 kuruş vermiştir⁵³.

Sonra parasını geri alıp alamadığını bilmiyoruz. Ancak bu uygulama ve geçirdiği soruşturma ile devletin kendisinin mal varlığına karşı tutumu Ağa'nın müsadere ihtimaline karşı bazı hazırlıklar yapmasına yol açmış görünmektedir: Ölmeden bir yıl önce oturduğu evi ve evin eşyasını, bunun haricinde dört adet küçük evini, iki adet haffaf dükkanını ve diğer iki dükkanını ve içlerindeki eşyalarını torunu Seyyid Abdülvehhab'a hibe etmiştir. Ayrıca Hacı Hasan Ağa'nın terekesinde torununa şer'en kayıt altına alınmış 40.334 kuruş borcu da çıkmıştır⁵⁴. Abdülvehhab, Hacı Hasan Ağa'nın 1784 yılında vefat eden oğlu Müderris

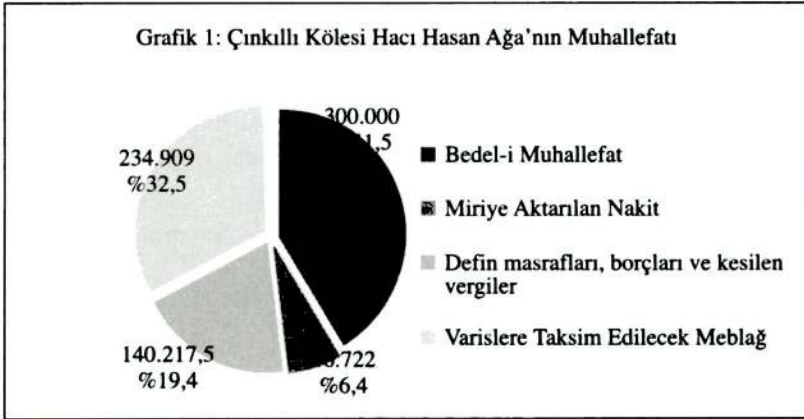
⁵¹ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 154, Gömlek No: 6502 (24 Temmuz 1794).

⁵² BSS, B 105, 9a.

⁵³ 1791 yılında kalan 12.500 kuruşu ödemeye gücü olmadığını beyanı üzerine bu borçtan affolunmuştur. BOA, HAT, Dosya No: 193, Gömlek No: 9487. (29 Ağustos 1791). Aynı dönemde başka kişilerden de devlet borç istemiştir. O kişilerin ödediği toplam tek başına Hasan Ağa'nın ödediğinden azdır. Onlar bu yaptırımdan orduya belli sayıda asker yollamak şartıyla kurtulunca Hasan Ağa da en azından 12.500 kuruştan kurtulmak istemiş olabilir. Çünkü onun bütün mal varlığı düşünüldüğünde bu rakam küçük bir meblağ olarak kalmaktadır.

⁵⁴ BOA, HAT, Dosya No 209, Gömlek No 10866.

Sadullah Efendi'nin oğludur⁵⁵ ve dedesi öldüğü sırada henüz çocuktur. Diğer taraftan Hasan Ağa'nın zevcesine de 43.500 kuruş borcu çıkmıştır. Dolayısıyla onun "ölmeden" torununa başlı başına bir miras bıraktığı ve eşinin de en azından geçim (ve ev) sorununu çözdüğü ve böylelikle taşınmaz mallarını kısmen kurtardığı söylenebilir.

Müsadere sürecinde Ağa'nın servetinin tamamı 721.846,5 kuruş olarak hesap edilmiştir. 46.720 kuruş müsadere başlar başlamaz hazineye aktarılan nakit, 300.000 kuruş miriye aktarılan para, 140.217,5 kuruş merhumun defin masrafları, borçları ve kesilen vergilerdir. Geriye kalan 234.909 kuruş ise aile üyeleri arasında taksim edilecektir (Yukarıda Grafik 1'de dağılım görülmektedir). Miras %90 alacaklardan oluşmaktadır ve bunların da beşte birinin toplanmasının mümkün olmadığı kayıtlarda belirtilmektedir⁵⁶.

Hem *bedel*in hem de varislerinin hisselerinin verilmesi için bu alacakların tahsili gerekmiştir. Mübaşir Numan Bey (kendisi İnegöl âyanındandır) ve ailenin damadı Arif Molla bu işle görevlendirilmiştir. Sonradan bu iki şahıs bölgenin âyanlarından Kalyoncu Mustafa ile birlik olmuşlardır. Paranın toplanmasında ve aileye taksimindeki ciddiyetsizlikleri varislerin kadiya başvurmasını ve zimematın tekrar tahririne ve taksimine neden olmuştur⁵⁷. Ayrıca kendi aralarında da bazı miras

⁵⁵ BŞS, B 222, 39 a.

⁵⁶ BOA, HAT, Dosya No 209, Gömlek No 10866.

⁵⁷ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 508, Gömlek No 20658.

sorunları çıkmıştır. Bütün bu işlemler süreci uzatmış ve varislerin paralarını zamanında almasını engellemiştir. 3 Eylül 1804 tarihinde aile hâlen alacakların tahsili ve taksimi işiyle uğraşmaktadır⁵⁸.

Hasan Ağa mübaşirden mal saklayabilmiş miydi? Kayıtlarda hândaki gizli bir odasının açığa çıkarıldığı belirtilmiştir. Bunun dışında ailenin para saklamış olabileceğine dair bir ipucu bulunmuyor. Yukarıdaki hesaba göre aile toplam servetin en iyi olasılıkla ancak %32,5'ini alabilecektir. Ancak hisseler alacaklar toplandıkça, parça parça paylaşılacaktır. Hacı Hasan Ağa'nın mal varlığı ölümünün ardından dağılmış görünmektedir. Bundan sonra ailenin akıbeti belirsizdir. Dönem kayıtlarında merhumun varisleri hakkında hiçbir veri tespit edilememiştir.

Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa (öl.1783)

Cizyedârzâdeler, 18. yüzyılın ikinci yarısından 19. yüzyıl başlarına kadar Bursa'nın en güçlü âyan ailesidir. Aileyi bu güce kavuşturan şahıs ise Hacı Hüseyin Ağa (öl.1783) olmuştur. Hüseyin Ağa daha ölmeden önce servetiyle merkezin dikkatini çekmiştir. 1776 yılında hakkında padişaha sunulan bir arzda kendisi hakkında mukataa tasarruf ettiği için *devlet sayesinde zengin olduğu* (yani müsadere kapsamına girdiği) ve büyük servet biriktirdiği belirtilmiştir. Diğer taraftan Ağa'nın İstanbul'da devlet ricalinden arkasını kollayacak adamları olduğu da rapor edilmiştir⁵⁹. Dolayısıyla Ağa, sadece varlıklı biri değildir, aynı zamanda politik bir güce de sahiptir.

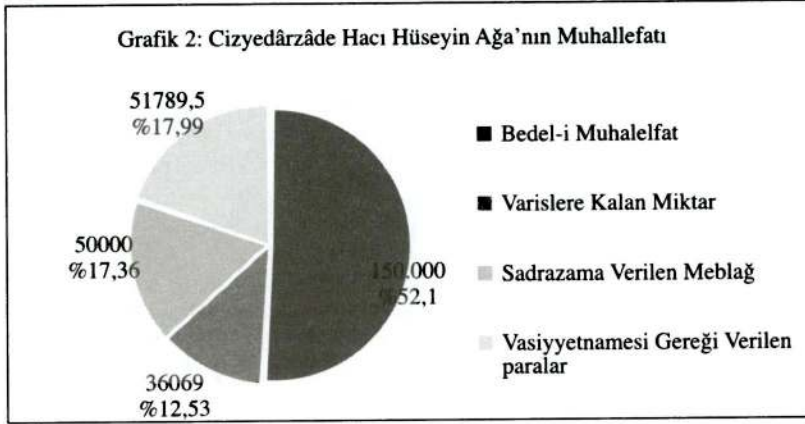
Hüseyin Ağa 1783 yılında öldüğünde ailenin malî işlerini devralan torunu Ahmed Bahaeddin Efendi'nin girişimleriyle mirasın devri hakkı alınmıştı. Tahrir edilen muhalefatı 287.858,5 kuruştı. Muhalefat bedeli olarak 150.000 kuruş, müsadere işlemleri sırasında Sadrazam olan Halil Paşa'ya 50.000 kuruş ve merhumun vasiyetnamesi gereği bazı kişilere verilen 51.789,5 kuruş düşüldüncü varislere 36.069 kuruş miras kalmıştı (yekunun %12,53'ü)⁶⁰ (Grafik 2). 150.000 kuruşun ödemeleri iki ayda bir 50.000 kuruş olarak üç taksitte tamamlanacaktı. Kayıtlardan ailenin ödemeleri zamanında yetiştirmede zorlandığı, alacakların toplanmasında devletten yardım istediği anlaşılmaktadır⁶¹.

⁵⁸ BOA, Cevdet Adliye, Dosya No 46, Gömlek No 2803.

⁵⁹ Kamil Kepecioğlu, *Bursa Kültürü*, c. 2, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009, s. 198-199.

⁶⁰ BOA, HAT, Dosya No: 1381, Gömlek No: 54501.

⁶¹ BOA, Cevdet Maliye, Dosya No:683, Gömlek No:28034.

20 Eylül 1789 tarihli bir belgede (yani Ağa'nın ölümünden 6 yıl sonra) Bahaeddin Efendi'ye, Halil Paşa'nın sayesinde (muhtemelen Paşa'ya verilen 50.000 kuruşu ima ederek) müsaderenin 150.000 kuruşla bitirildiği ve dedesinden yüklü bir miras devraldığı hatırlatılarak sefer masrafları için devlete yardım etmesi istenmiştir. Bahaeddin Efendi de cevap olarak bu yukarıdaki hesapla sonuçlanan dedesinin muhallefat defterini yollamıştır. Buna göre aileye pek birşey kalmamıştır. Gerçekten durum böyle midir?

Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağa 1760 yılında bir vakıf kurmuştu. Bir zaviye ve bir kütüphane inşa ettirmişti. 1776 ve 1782 yıllarında da bu vakfa ek vakıflar kurmuştu. Bu vakıflar incelendiğinde Hüseyin Ağa'nın servetinin nereye gittiği anlaşılmaktadır. Bursa ve çevresindeki birçok türdeki gayrimenkulünü bu vakfa akar olarak vakfetmiştir⁶². Bunlar kısaca şöyledir: Hamamlıkızık Köyü'nde 8 kestane bahçesi, Hoca Ali Mahallesi'nde 2,5 dönüm dut bahçesi, Gemlik'te bir ekmeği dükkanı ve iki bakkal dükkanı, iki dükkan, Uzun Çarşı'da iki dükkan, Debbâğlar Çarşısında gedik hisseli 3 debbâğ dükkanı, Balık Pazarı'nda iki oda, bir sundurma ve altında nalbant dükkanı ile iki berber dükkanı, Gemlik'te iki Tuzla, Mudanya'da iki mahzen, Bursa'nın çeşitli mahallelerinde büyüklü küçüklü 47 ev. Hepsinin kira gelirleri bu vakfa aktarılacaktır. Ayrıca Hüseyin Ağa, 1760-1782 tarihleri arasında aynı

⁶² Fatih Dilekçi, *Cizyedârzâde Ahmed Bahâüddin ve "Fetihnâme"si*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2003, s. 42-47.

vakfa para vakfi olarak işletilmek üzere 13.000 kuruş vakfetmiştir. Vakfin mütevelliliği hariç nezâret, cibâyet ve kitabet görevlerine kendini tavin etmiştir. Ölümünden sonra, tevliyeti de dahil, vakfin tüm yönetiminin evladına geçmesini şart koşmuştur. Bu görevlerden elde edilecek ücretler yanında aile üyeleri vakfin masraflarından artan geliri de yine Ağa'nın şartları doğrultusunda paylaşacaktır. Bu sayede Cizyedârzâde hem kamuya hizmet eden hem de mal varlığının bütünlüğünü koruyan ve ailesinin de geçimini garanti eden bir vakıf bırakmıştır. Ailesinin gördüğü kadar ağır bir müsadere geçirmedikleri anlaşılmaktadır.

Hüseyin Ağa'nın ardından ailenin gücü devam etmiştir. Kendisinden sonra torunu (Ahmed Bahaeddin Efendi), ondan sonra da onun oğlu Mehmed Hüsameddin Efendi Bursa'nın âyan reisi olmuşlardır. Bir taraftan da Bursa'daki çeşitli mukataaların tasarrufunu sürdürmüşlerdir. Mehmed Hüsameddin Efendi 1812 yılında âyan reisliğinden azledilmiş ve ardından hakkında yolsuzluk iddiaları çıkmıştır. Bunun üzerine muhasebesinin görülmesi emredilmiştir. İşte bu süreçte ailenin malı mülkü yağmalanmıştır ve sonradan Hüsameddin Efendi adını temize çıkararak mallarının bir kısmını kurtardıysa da Cizyedârzâdelerin şehir yönetimindeki etkinliğinin onunla birlikte son bulduğunu söylemek mümkündür⁶³. Ancak Cizyedârzâde soyu günümüzde de Bursa'nın ileri gelen aileleri arasında yer almaktadırlar.

SONUÇ

Yapılan araştırma sonucunda 1770-1800 tarihleri arasında çıkartılan müsadere emirlerinin arkasındaki en önemli sebep, devletin içinde bulunduğu mali sıkıntılar olarak çıkmaktadır. Bazı fermanlarda doğrudan bu sıkıntının da gerekçe olarak gösterildiği tespit edilmektedir⁶⁴. Ayrıca aynı dönemde devletin ordunun ihtiyaçları için âyanlardan mukataalarını ellerinden almak gibi tehditlerle sık sık zorla asker ve para talep ettiği de görülmektedir⁶⁵. Bu dönemde gerçekleştirilen müsaderelelerin devlet açısından bütçeye katkısını belirlemek mümkün gözük-

⁶³ Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa'da Âyanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 504, 26 b.

⁶⁴ BOA, HAT, Dosya No 1410, Gömlek No:57285.

⁶⁵ Bursa Yörükân Mukataasının mutasarrıfı olan Yörük Ağasızâde Mustafa Ağa da Mart 1773'te 200 nefer silahlı seçme asker hazırlayarak Limni muhafazasına katılmakla görevlendirilmiştir. Kendisi eğer gitmez, affı için de arzuhalde bulunursa mutasarrıf olduğu mukataasının elinden alınacağı ve Bursa'dan sürüleceği bildirilmek suretiyle tehdit edilmiştir. Bu dönemde Bursa âyanından yapılan talepler hakkında bkz. Alkan Günay, *a.g.tz.*, s. 170-176.

memektedir. Bu sadece müsaderelelerin düzenli bir gelir kalemi olmasından değil aynı zamanda verilerin niteliğinden de kaynaklanmaktadır. Ancak incelediğimiz dönemde Bursa'dan tespit edilebildiği kadarıyla 515.806 kuruşun hazineye aktarıldığı hesap edilmektedir. Ayrıca müsadere genellikle varisler ve devlet şeklinde iki boyutlu görülmektedir. Aslında uygulamanın bir de tahrir boyutu vardır. Terekelerin tahriri sırasında mübaşirlerin aldıkları ücret, konaklama masrafları, defterdarın ücreti ve hatta kadının yazdığı ilamın ücreti, hepsi terekelerin ihracat kalemlerinde sıralanmaktadır. Bu durum varislere düşecek olan payları ve dolayısıyla devletin zapt ettiği miktarı azaltmaktadır.

Yapılan müsaderelelerin âyan aileleri üzerindeki etkisi nasıl olmuştur? Konuyla ilgili olarak Göçek, müsadere ve bindirilmiş vergi uygulamalarıyla devletin 17. ve 18. yüzyıllardan itibaren âyanların elinde toplanmış olan taşradaki gelir kaynaklarını tekrar kendi eline çektiğini ve âyanın gelirlerini bu yolla kısıtığını ifade etmektedir. Çünkü müsadere ile bu gelir kaynaklarının sonraki kuşaklara geçmesi engellenmektedir. Göçek, tespit ettiği örneklerle bu yargısını desteklemiştir⁶⁶. Yapılan araştırmada bu genellemeyi destekleyecek ölçüde örneğe ulaşamamıştır. Ancak müsadere konusunda devletin her şahsa ve aileye aynı muameleyi göstermediği görülmüştür. Aileler açısından bakıldığında da kayıtlara geçen servetle asıl servetlerin farklı olabildiği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla müsaderenin uygulanışı açısından bir standarttan söz edilemeyeceği gibi sonuçları açısından da genellemelere varmak oldukça zordur.

Uygulamanın aileler üzerindeki etkileri çeşitlidir. Yapılan araştırmada 18. yüzyıldaki müsaderelelerin, özellikle ölümden sonra muhalefata el konulması şeklinde olanların anlık kararlar olmadığı görülmüştür. Hem yerel görevliler hem de merkezî yönetim kimin bu kapsama girdiğini biliyor ve takip ediyordu. Şahıslar da öldüklerinde olacak muameleden haberdardı. Bu sebeple her iki taraf da kendi çıkarlarına göre tedbirler almaktaydılar. Gönderilen mübaşire tanınan geniş yetkiler devletin aldığı en önemli tedbirdi. Merhumun gayrimenkullerinin, eşyalarının, mali kayıtların ve iş yerlerinin mühürlenmesi müsadere süresince varislerin hayatlarını durdurmaktaydı. Ayrıca tahrir sırasında da mübaşirin sorgu sualleri ile uğraşmaları gerekmektedir. Müsaderenin tamamlanması bazen yıllar sürmekteydi. Tespit edilen bazı örneklerde varislerin bu süreçten en az zararla kurtulmak için legal ve illegal çeşitli yollara başvurdukları anlaşılmaktadır.

⁶⁶ Göçek, *a.g.e.*, s. 141-142.

Mirasların asıl sahipleri de ölmeden önce müsadereye karşı bazı önlemler almaktadır. Bursa örneğinde bu yöntemler malını bir aile ferdine hibe etmek veya vakıf kurmak olarak çıkmaktadır. İmparatorluğun geri kalanında da müsadereye karşı özellikle vakıf kurmaya başvurulduğu söylenebilir. Bu dönemde kurulan vakıfların hepsinin müsadere kurtulmak için kurulduğunu söyleyemesek de 18. yüzyılda Osmanlı Devleti'nde kurulan vakıfların %75'nin yarı hayrî -yani bir kısım gelirleri sosyal, kültürel ve dini amaçlara tahsis edilmişken, diğer kısmının vakıf kurucularının ailelerine tahsis edilmiş- vakıflar olması bu kurumun müsadereye karşı kullanıldığı görüşünü desteklemektedir⁶⁷.

Müsadere incelediğimiz dönemde gündelik hayatın bir rutini olarak belirtse de bu rutin toplumsal piramidin en üstünde yer alan küçük bir grubun rutinidir. Bursa'dan sadece yedi kişi tespit edilebilmiştir. Ancak tabii ki bu konudaki yoğunluk tam olarak başka bölgelerle karşılaştırmak suretiyle çıkarılabilir.

KAYNAKÇA

Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden Temin Edilen Belgeler

BOA, HAT, Dosya No: 1410; Gömlek No: 57285.

BOA, HAT, Dosya No: 193, Gömlek No: 9487.

BOA, HAT, Dosya No: 1381, Gömlek No: 54501.

BOA., HAT, Dosya No 1390, Gömlek No: 55375.

BOA, HAT, Dosya No 1413, Gömlek No 57611.

BOA, HAT, Dosya No 209, Gömlek No 10866.

BOA, HAT, Dosya No: 267, Gömlek No: 15609.

BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 74, Gömlek No: 3378.

BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 718, Gömlek No: 29394

BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 61, Gömlek No: 2778.

BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 138, Gömlek No: 5891.

BOA, Cevdet Maliye Dosya No: 508/Gömlek No: 20658.

⁶⁷ Haj, *a.g.e.*, s. 89; Carter Vaughn Findley, "Political Culture and the Great Households", *The Cambridge History of Turkey, Volume 3 The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, s. 75.

- BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 683, Gömlek No: 28034.
- BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 154, Gömlek No: 6502.
- BOA, Cevdet Maliye, Dosya No: 318, 13059.
- BOA, Cevdet Adliye, Dosya No 84, Gömlek No: 5069.
- BOA, Cevdet Adliye, Dosya No 46, Gömlek No 2803.
- Bursa Şeriye Sicilleri (BŞS): B 105, B 213, B 238, B 243, B 197, B 203, B 100.
- Abou El-Haj, Rifa'at, *Modern Devletin Doğuşu*, çev. O. Özel-C. Şahin, İmge Kitabevi, İstanbul 2000.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri (c.IX), I. Kitap I. Ahmed Devri Kanunnâmeleri*, Fey Vakfı Yay., İstanbul 1990.
- Alkan Günay, Nilüfer, *18. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetim Düzeninin Sosyo-Kültürel Yapıya Etkileri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Bursa 2010.
- Barkan, Ömer, "Edirne Askerî Kassamı'na Âit Tereke Defterleri (1545-1659)" *Belgeler*, c. III/sy. 5-6 (1966), ss.1-479.
- Baysun, Cevdet, "Müsâdere", *İslam Ansiklopedisi*, c.VII, Milli Eğitim Basımevi, (1979), ss. 669-673.
- Cezar, Yavuz, "Bir Âyanın Muhallefatı: Havza ve Köprü Âyanı Kör İsmail-Oğlu Hüseyin (Müsadere Olayı ve Terekenin İncelenmesi)", *Belleten*, c.XLI/sy. 161 (1977), ss. 41-78.
- Cezar, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, Alan Yay., İstanbul 1986.
- Çakır, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2004.
- Dilekçi, Fatih, *Cizyedarzâde Ahmed Bahâüddin ve "Fetihnâme"si*, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa 2003.
- Doğru, Halime, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yaya-Müsellem-Taycı Teşkilatı (XV. ve XVI. Yüzyılda Sultanönü Sancağı)*, Eren Yay., İstanbul 1990.
- Eldem, Edhem, "İstanbul: İmparatorluk Payitahtından Periferileşmiş Bir Başkente", *Doğu ile Batı Arasında Bir Osmanlı Kenti (Halep, İzmir, İstanbul)*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, ss.152-230.

- Faroqhi, Suraiya, "18. Yüzyıl Bursası'nda Zengin Olmak: Debbağ Hacı İbrahim'in Serveti", *Osmanlı Dünyasında Üretmek, Pazarlamak, Yaşamak*, Çev. Gül Ç. Güven, Ö. Türesay, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2004, 2.bs., ss. 199-216.
- Findley, Carter Vaughn "Political Culture and the Great Households", *The Cambridge History of Turkey, Volume 3 The Later Ottoman Empire, 1603-1839*, ed. Suraiya Faroqhi, Cambridge University Press, 2006, ss. 65-81.
- Genç, Mehmet, "18. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi ve Savaş", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 211-225.
- Genç, Mehmet, "18. Yüzyılda Osmanlı Sanayii", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 226-254.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Yay., İstanbul 2000, ss. 99-153.
- Genç, Mehmet, "Osmanlı İktisadî Dünya Görüşünün Klâsik Prensipleleri ve Temel Değerleri", *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, ss. 68-96.
- Göçek, Fatma Müge, *Burjuvazinin Yükselişi İmparatorluğun Çöküşü*, Ayraç Yay., Ankara 1999.
- Karal, Envar Ziya, *Selim III'ün Hatt-ı Humayunları*, TTK Basımevi, 2.bs, Ankara 1999.
- Karataş, Ali İhsan, "XVIII. Yüzyılda Bursa Halkının Ekonomik Yapısı", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, c. XV/sy. 2 (2006), ss. 231-264.
- Kepecioğlu, Kamil, *Bursa Kütüğü*, c. II, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yay., Bursa 2009.
- Mermutlu, Bedri- Hasan B. Öcalan, *Tarihi Bursa Mezar Taşları -I Bursa Hazireleri*, Bursa Büyükşehir Belediyesi yay., Bursa 2011.
- Nagata, Yuzo, *Tarihte Âyanlar Karaosmanoğulları Üzerine Bir İnceleme*, TTK Basımevi, Ankara 1997.
- Öğün, Tuncay, "Müsâdere", *İslam Ansiklopedisi*, c. XXXII, Türkiye Diyanet Vakfı Yay., (2006), ss. 67-68.
- Öğün, Tuncay, "Osmanlı Devleti'nde Müsâdere Uygulamaları", *Osmanlı*, c. VI, Yeni Türkiye Yay., Ankara 1999, ss. 371-383.

- Şahin, Canay, *The Rise and Fall of an Ayan Family in Eighteenth Century Anatolia: The Caniklizâdes (1737-1808)*, Bilkent Üniversitesi Tarih Bölümü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2003.
- Şeyh Ahmet el-Bedirî el-Hallâk, *Osmanlı Taşra Hayatına İlişkin Olaylar Berber Bedirî'nin Günlüğü*, çev. Hasan Yüksel, y.y., Sivas 1993.
- Tabakoğlu, Ahmet, *Gerileme Dönemine Girerken Osmanlı Maliyesi*, Dergâh Yay., İstanbul 1985.
- Telci, Cahit, "Osmanlı Devleti'nde 18. Yüzyılda Muhallefat ve Müsâdere Süreci", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, sy.2 (2007), ss. 145-166.
- Türkmenzâde es-Seyyid Abdürrahim Efendi, *Bursa'da Ayanlık Mücadeleleri*, Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi, Genel 504.
- Yüksel, Hasan, "Vakıf-Müsadere İlişkisi (Şam Valisi Vezir Süleyman Paşa Olayı)", *The Journal of Ottoman Studies*, vol. XII, (1992), ss. 399-424.

